

PESNIŠKO BESEDJE PO SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Članek obravnava besede, besedne pomene in zveze, ki so v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) označene z označevalnikom *pesn.* (*pesniško*), z imenom avtorja pesmi, pesniške proze za dobeseidnim navedkom ali s pojasnilom v *Ljudski pesmi/v Ljudskih pesmih*.

Za SSKJ je bilo izpisanih razmeroma veliko pesniških besedil, zato so v slovarju prikazane pesniške besede, besedne zveze in pomeni raznovrstni.

In diesem Artikel werden die Wörter, Wortbedeutungen und Wortverbindungen behandelt, die im Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) mit die Kennzeichnung pesn. (dichterisch), mit dem Autornamen des Gedichtes oder der dichterischen Prosa hinter dem Zitat oder mit der Erklärungskennzeichnung v Ljudski pesmi/v Ljudskih pesmih (in Volkslied/in Volkslieder) bezeichnet sind.

Die im Wörterbuch gezeigte Wörter, Wortbedeutungen und Wortverbindungen sind verschiedenartig, weil für den SSKJ verhältnismäßig viele dichterische Texte ausgeschrieben worden.

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika¹ (dalje SSKJ) je kot posebna zvrst prikazano tudi pesniško besedje. Označeno je na tri načine: z označevalnikom (po SSKJ kvalifikatorjem) *pesn.* (*pesniško*), s pojasnilom v *Ljudski pesmi* ali v *Ljudskih pesmih* ali pa z imenom pesnika za dobeseidnim navedkom.

Označevalnik *pesniško* je v Uvodu SSKJ naveden in opisan med t. i. stilno-plastnimi kvalifikatorji. Pesniške so v SSKJ besede, njihovi pomeni ali besedne zveze, značilne za "pesništvo in pesniško prozo, zlasti za tisto, ki je časovno malo odmaknjena".² Tako je ta označevalnik glede na sodobno pojmovanje hkrati funkcijski in časovni. Z njim se v SSKJ ne označuje izrazje literarnoteorijske stroke (kot v nekaterih tujih slovarjih), zanj se uporablja označevalnik *lit.* (*literarno*). Označevalnik *pesniško* je zanimiv še z drugega stališča: v SSKJ ta pomen, ki je pripisan prislovu *pesniško*, v slovarskem članku iztočnice **pesniški** ni opisan. **Pesništvo** je po SSKJ *literarno ustvarjanje, katerega izrazna oblika je pesem*, prislov pa je ilustriran z zgledom *pesniško slikovit izraz*, kar seveda pove nekaj, ne pojasni pa pomena označevalnika *pesniško*. Tudi pomen zveze *pesniška proza* v SSKJ ni opisan, je le navedena pri iztočnici **pesniški**, pri **proza** pa je zveza *pesem v prozi*. Kaj naj bi torej bila *pesniška proza*? Po leksikonu Literatura³ je to proza, "ki se razlikuje od običajne nevezane proze po členjenosti, ritmični ubranosti, retoričnih figurah".

Kot primer t. i. pesniškega izrazja sta v Uvodu SSKJ⁴ navedeni dve besedi: **bloden** in **belogrud**. Po slovarskem prikazu ima pridevnik **bloden** štiri pomene, pesniški sta samo zvezi: *blodni mesec* in *blodni veter* pri 3. pomenu, ki ima sicer oznako *knjiž.* (*knjižno*), razlago *ki blodi* in sopomenko *blodeč*. *Belogrud* se po SSKJ uporablja samo v pesništvu, saj je celotni slovarski članek označen z označevalnikom *pesniško*. Pomen besede **belogrud** je prikazan s t. i. razvezovalno razlago: *ki ima bele grudi* in zgledoma *belogrudo dekle*; *belogrudi labodi*, ki sta zaradi pomenske razlike ločena s poševnico.

Označevalnik *pesniško* imajo tudi nekateri tuji slovarji srednjega in manjšega obsega (slovenska Pleteršnikov in Glonarjev sicer še ne, čeprav je upoštevano tudi pesniško besedje, npr. v Pleteršniku: Gregorčiča, Čbeličarjev, Koseskega, ljudskih pesmi iz več zbirk, Prešerna, Vodnika, Volkmerja in drugih; tudi v Murkovem slovarju so npr. kot ponazarjalno gradivo navedki iz Prešerna), vendar z njim označujejo različne zvrsti besedja. V Slovníku slovenského jazyka (Bratislava 1959) se uporablja *poet.*, ki pomeni: *termín v poetike*. Z njim je označeno literarnoteorijsko strokovno izrazje, npr.: **asonanca**. Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (Novi Sad, Zagreb 1967) ima *poet.* (*poetika*, *poetski*). Slovník spisovného jazyka českého (Praga 1960) kljub množici različnih oznak tega označevalnika ne navaja. Mały słownik języka polskiego (Varšava 1969) uporablja okrajšavo *poet.* v enakem pomenu kot SSKJ, literarnoteorijske termine pa označuje z *lit.* Laroussev Pluri dictionnaire navaja v uvodu okrajšavo *poét.*, ki jo razveže kot *poetično*. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache (Berlin 1965) opisuje pesniško izrazje z *dicht.* (*dichterish*), se pravi tako kot SSKJ. V enakem pomenu se uporablja označevalnik *poetično* v enozvezkovniku Krátky slovník slovenského jazyka (Bratislava 1987), kjer pomeni *tak, ki je tipičen za umetniško izražanje, in to najpogosteje v poeziji* (kot primer je npr. navedena beseda **lastovica**, njena nepesniška sopomenka pa je **lastovička**). BBC-jev English Dictionary (1992), razumljivo, ne navaja tovrstnih besed, zato tudi nima takega označevalnika. Longmanov Dictionary of Contemporary English (1987) uporablja *poet.* za označevanje besed v *glavnem iz poezije*.

Podoben temu v SSKJ je opis označevalnika *pesniško* v Slovenskem pravopisu 1, Pravila. Uvrščen je med funkcijskozvrstne oznake, z njim pa naj bi bile označene *jezikovne prvine, ki živijo predvsem v umetnostnem izročilu, pesmi, prozi ali dramih*.

Kritika rabe označevalnika *pesniško* in v SSKJ tako označenih besed, besednih zvez in pomenov ni posebej obravnavala.⁵

Označevalnik *pesniško* se v SSKJ uporablja samostojno (*pesn.*) ali v kombinacijah s stilnimi, pogostostnimi ali pomenskimi: z *ekspresivno*

(*pesn., ekspr.*), navadno *ekspresivno* (*pesn., nav. ekspr.*), *preneseno* (*pren., pesn.*) in s *preneseno* ter *ekspresivno* (*pren., pesn., ekspr.*) ali *navadno ekspresivno* (*pren., pesn., nav. ekspr.*). S *pesniško* označenega besedja je največ v prvih treh knjigah SSKJ, prav tako tudi kombinacij označevalnikov, kar kaže na spreminjanje jezika, odnosa do njega, zlasti pa slovaropisnih pogledov v času nastajanja SSKJ. SSKJ je izhajal več kot dvajset let. Izdelovalo ga je več generacij slovaropiscev. V času samega izhajanja posameznih knjig SSKJ je spreminjanje jezika odražalo tudi gradivo za slovar, ki se je sproti dopolnjevalo in množilo. Umetnostni jezik se je umaknil s središčnega položaja, jezik javnih občil pa je postal glavni razvijalec jezika. Najbrž je največja zarezna med 3. in 4. knjigo SSKJ (1979), ko so se v delo vključili po vojni rojeni in šolani slovenisti z drugačnimi pogledi na jezik kot generacija, ki se je šolala pred vojno, med njo in tik po njej. Spreminjanje pogledov na jezik (manjše poznavanje in drugačno vrednotenje zlasti starejše slovenske literature) in izčiščevanje slovaropisne teorije odraža tudi naslednja preglednica rabe označevalnika *pesniško*.⁶

Preglednica pogostosti uporabe in kombinacij
označevalnika *pesniško* v posameznih knjigah SSKJ

Označevalnik	Število označenih besed, besednih zvez, pomenov			Sk.
	1.-3. knjiga	4. knjiga	5. knjiga	
pesn.	124	33	28	185
pesn., ekspr.	9	2	4	15
pesn., nav. ekspr.	4	0	3	7
pren., pesn.	47	9	5	61
pren., pesn., ekspr.	2	0	0	2
pren., pesn., nav. ekspr.	1	0	0	1
Skupaj	187	44	40	271

Ob pregledu označevalnika *pesniško* v SSKJ se postavlja vprašanje označevalniških kombinacij oziroma preoznačenosti. Po Uvodu SSKJ (str. XIX) *se označevalniki iste vrste ne vežejo, zlasti če sodijo med stilno-plastne, ekspresivne, časovno-frekvenčne, posebne normativne*. Največji del s *pesniško* označenih besed, besednih zvez ali pomenov ima samo ta označevalnik. Druga skupina (po številu primerov) je označena s kombinacijo *preneseno* in *pesniško* (*pren., pesn.*), se pravi z zvrstnim in pomen-skim označevalnikom. Po SSKJ (str. XX) *se preneseno* nanaša na besedne

pomene ali zveze, ki so sicer zelo blizu izhodiščnemu pomenu, vendar predstavno premaknjene v drugačno okolje. Ta označevalnik ima vrednost podpomenskega znaka. S *preneseno* in *pesniško* so označene besedne zveze, pri katerih gre za poosebitev, in sicer glagolske in samostalniške fraze, npr.: *zima razgrinja svoj beli prt; noč razprostira svoj temni pajčolan; drevesa sanjajo v samoti; smehlajaj cveta; oblaki svobodnjaki; ciprese so mu šepetale uspavanko; ko se je sonce zdramilo, so odšli na pot* ipd. Na nejasnost glede označevanja kažejo enaki zgledi, označeni samo s *pesniško*: *noč razpenja svoja krila; rojstvo sonca*.

Z označevalnikoma *pesniško* in *ekspresivno* (*pesn.*, *ekspr.*) je označenih 15 glagolskih in samostalniških fraz. Glede na načelno izhodišče SSKJ, da *ne označuje stilne vrednosti v okviru drugih zvrsti*, so takšne kombinacije manj primerne. Tako so npr. označene poosebljene ali metonimične glagolske fraze in samostalniške fraze z zelo ekspresivnimi pridevniki: *zvezde goriyo* (v pomenu: dajejo močen sij); *izliti svojo žalost v pesem; v dežju so jokale veje; dež joka monotono pesem; daljnodaljni sinji holmi; mračno čelo; nemi molk*. Značilno zanje je, da niso nič bolj ekspresivne kot tiste, ki imajo samo oznako *pesniško*.

Podobne so glagolske in samostalniške fraze z označevalnikoma *pesniško* in *navadno ekspresivno* (*pesn.*, *nav. ekspr.*): *srce ji je napolnila žalost; počiva v črni jami; grenka smrt; jesenske misli; žametasto nočno nebo; oblaki v sinjih višavah*. Te zveze so dejansko označene kot *ekspresivne* in *pesniške*, saj se *navadno* nanaša na celotni pomen. Posamezne zveze so ali niso ekspresivne. Pesniški zgledi pa so seveda ekspresivni, čeprav je, kot je bilo že rečeno, označevanje ekspresije v teh primerih odveč.

Naslednja kategorija *pesniško* označenih besednih zvez ali pomenov ima še stilno oznako *ekspresivno* (*ekspr.*) in pomensko *preneseno*, torej *preneseno, pesniško, ekspresivno* (*pren.*, *pesn.*, *ekspr.*). V teh primerih je preoznačenost očitna, vendar je treba poudariti, da sta v vseh petih knjigah SSKJ samo dve taki zvezi: *goska dolgonoska* in *breza tankolaska*. Kombinacija *preneseno, pesniško, navadno ekspresivno* pa je bila uporabljena samo enkrat, in sicer pri zvezi *nenasitno žrelo grobov*, vendar tudi tu velja *navadno ekspresivno* za vse zglede pomena, ne pa samo za to zvezo. Dejanski označevalnik je *ekspresivno*.

Pregled označevalniških kombinacij kaže na neupoštevanje slovaropisnih izhodišč. V vseh navedenih primerih bi namreč zadoščal označevalnik *pesniško*, ki bi mu glede na pomen lahko dodali še pomenski označevalnik *preneseno*.

V SSKJ so kot *pesniške* prikazane besede v celoti, njihovi pomeni ali samo posamezne zveze. Katere so to in zakaj so *pesniške*? Najprej bi bilo seveda treba odgovoriti na vprašanje, kaj je značilno za *pesniški* jezik.

S. Trdinova v Besedni umetnosti⁷ zapiše, da mora biti "posebno izdelan, saj hočemo z njim doseči umetniški namen. Lepota in samosvojost posameznikovega jezika, barvitost sloga in moč njegovega izraza so odvisni predvsem od uporabe besed v prenesenem in zamenjanem pomenu, to je od tropov /.../, ter od uporabe na poseben način izgovorjenih in postavljenih besed, to je od figur /.../." J. Toporišič⁸ pripisuje pesniški zvrsti jezika naslednje značilnosti: ritmična urejenost, ki "se najpogosteje opira na stopično razvrščenost ritmičnih signalov". Zaradi ritmičnosti in rime naj bi bilo v pesmih veliko inverzij. "Pesnik glasove orkestrira v rimi, asonanci, s ponovitvami; ne tako redko skuša z zvokom soglasnikov in samoglasnikov samim vzbuditi neposredno nadomestno doživljanje naravnih šumov, duševnih stanj itd." Naslednja značilnost pesniškega jezika naj bi bile podobe, katerih pogostost je odvisna od stilske smeri in posameznika. Za pesništvo naj bi bile po tem avtorju značilne "drzne besedne zveze", nenavadne besede, "bodisi da jih pesnik /.../ uvaja iz svojega narečja ali iz vsakdanjega govornega okolja bodisi da jih sam tvori." V besedilih z intimnega človeškega področja naj bi prevladovalo domače besedje, ker ima neko prvinskost. Tujke naj bi bile po Toporišiču značilne za "nekam pogospodeno doživljanje naših modernistov /.../; Menart rad uporablja izrazje sodobne moderne civilizacije /.../."

Drugi jezikoslovci poudarjajo podobne lastnosti umetnostnega ali pesniškega jezika; K. Horálek⁹ zlasti njegovo spremenljivost in variabilnost. Na mednarodni konferenci leta 1960 v Varšavi so češki jezikoslovci¹⁰ kot specifične za umetniški jezik ugotovili zlasti čustvenost, večpomenskost, subjektivnost, dialogičnost, aktualizacije, zvočno organiziranost itd. Za umetnostni jezik naj bi bila značilna zlasti variabilnost, ki se dosega s kombinacijo elementov, prenesenih pomenov, mnogopomenskostjo besed, ki izhaja zlasti iz asociacij. Pri izbiri določenega pomena nastajajo različne asociacije, kar imenujejo *kontekstna homonimija*. V stvarnem besedilu ima beseda natančno določen pomen, ki ne vzbuja asociacij. V umetnostnem besedilu so tendence prav nasprotno: za poimenovanja se izbirajo večpomenske besede v neprvem pomenu, ki vzbujajo asociacije, besedilo samo čustveno barvajo, usmerjajo mišljenje. Za umetnostni stil so po Mistríku¹¹ značilne situacijskost, govornost, emocionalnost in ekspresivnost.

V slovarjih so prikazani zlasti pomeni besed in tipične besedne zveze, v katerih se te uporabljajo: tipične s stališča slovnice in besednega okolja ter pomenskih inovacij glede na iztočniško pomenko. Katere besede, besedne zveze in pomeni se v slovarjih upoštevajo, je seveda odvisno tudi od izbire besedil za izpise, ki tvorijo t. i. slovarsko gradivo, iz katerega se potem izberejo iztočnice, besedni pomeni in

zveze. V slovarjih srednjega obsega, kot je tudi SSKJ, naj bi bile prikazane najbolj splošno uporabljane besede, besedni pomeni in zveze. Pesniško uporabljane besede, besedni pomeni ali zveze pa imajo navadno ravno nasprotno značilnosti: bile naj bi enkratne, posebne, kar seveda zmanjšuje njihove možnosti uvrstitve v splošni slovar srednjega obsega; sploh pa vanj ni mogoče uvrstiti novih tvorjenk, enkrat uporabljenih besed in pomenov.

Najbolj zanimivo je vprašanje, katere so po SSKJ besede slovenskega knjižnega jezika, ki so samo pesniške, torej v celoti omejene na rabo v pesmih ali pesniški prozi. Po SSKJ so to samostalniki: **eon**, **gavran**, **bohot**, **zefir**; glagoli: **presojiti** (presvetiti), **snivati** (sanjati, sanjariti), **zasnivati** (zasanjati, zasanjariti), **vžuboreti** (žuborec dvigniti se); glagoli s prostim morfemom se: **osuti se ospem se**, **buditi se** (porajati se, nastajati), **prebuditi se** (poroditi se, nastati); pridevniki: **begoten**, **belogrud**, **brzokril**, **brzonog**. Sem je treba prišteti še samostalnik **vesna**, ki je pesniški v izhodiščnem pomenu. Katere so skupne značilnosti teh besed? Dva od samostalnikov sta tujega, neslovanskega izvora (**eon**, **zefir**), dva pa širše slovanska (**gavran**, **vesna**), peti je tvorbeno poseben (**bohot**), saj se običajno uporablja glagolniška oblika na -nje (**bohotenje**). Večina ima tak glasovni sestav, da podpira realizacijo želenega pomena (tipični so zlasti primeri: **gavran**, **zefir**, **bohot**). Vsi ti samostalniki so pomensko nekoliko nedoločni. V zavesti ne vzbudijo osnovne predstave o označevanju, pač pa predstave, ki izhajajo iz njihovih neosnovnih pomenskih elementov in močna čustva: *temnost*, *strah*, *usodnost* ipd.: **gavran**; *večanje*, *velikost*, *nenadzorovanost* ipd.: **bohot**; *daljnost*, *svetlost*, *neznanstvo*: **eon**; *lahkotnost*, *hitrost*, *svetlost*, *jasnost*, *okretnost*, *ljubkost* ipd.: **zefir**. Te predstave pa omogoča tudi sobesedilo, v SSKJ pojasnjevalno gradivo: *črn*, *lačen* (**gavran**); *daven* (**eon**); *pihljanje* (**zefir**); *bajen*, *cvet* (**bohot**); *cvetoč* (**vesna**). Glagoli so vsi razen enega sestavljeni (izjema je **buditi se**). Najmočnejša pomenska skupina se nanaša na *spanje*, *sanje*, *sen*, torej na dogajanje v človekovi zavesti, ko ta ni v stiku z realnim svetom: **snivati**, **zasnivati**, **buditi se**. Zanimivo je, da ni noben od teh pesniško označenih glagolov v prvem pomenu prikazan v osnovnem pomenu nevtralnih sopomenk **sanjati**, **zasanjati**, pač pa je pri obeh na prvem mestu preneseni pomen, ilustriran z zgledoma: *snival je o dnevih, ki so prehitro minili*; *zasnivati o prihodnji sreči*. Glagola izražata dogajanje v človekovi zavesti, ko je ta buden. Objekt je irealen in povezan s prijetnimi čustvi, hrepenenjem. Šele v drugem pomenu je prikazan osnovni, tj. nepreneseni pomen: *otrok je snival v materinem naročju* (spal). Ker pa je v osnovi obeh glagolov **sen**, beseda, ki vzbuja pozitivna čustva, občutek lepega, nerealnega, hrepenenjskega, je mogoče glagola tudi v neprenesenem pomenu povezovati z lepim, posebnim, vzvišenim, kar odraža tudi

pojasnjevalno gradivo: *pesnik, ribnik, mestece sniva*. **Buditi se** je prikazan samo v prenesenem pomenu: *porajati se, nastajati*. Subjekta, iz katerih izhaja to dejanje, sta dva: *pomlad* in *jutro*. Oba sta v naši zavesti povezana z lepoto, mirom, s pozitivnimi čustvi. Naslednji glagol **osuti se ospem se** ima svojo nepesniško varianto v paradigmatsko različnem **osuti se osujem se**. Glede na paradigmatsko različnost se v pesništvu lahko uporablja v osnovnem pomenu: *cvetje se ospe* in seveda tudi v prenesenem, ki ju ilustrirata osebka *ljubezen, sreča se ospe*. Zadnji glagol, ki je označen *pesniško*, je **vzžuboreti**. Sodi med tiste, ki posnemajo naravne glasove, in ima dva osnovna pomenska elementa: *žuboreti* in *navzgor* (vz-). *Žuboreti* vzbuja v zavesti občutek lepote, miru, vz- pa neujemljivosti – hitre pojavitve nečesa lepega torej. Tudi ta glagol je pesniški v prenesenem pomenu (v osnovnem pomenu bi moral biti izražen pomen *žuboreč se pojaviti*, npr. *potok*). Zgled *vrelec vzžubori v nebo* pa še doda elemente, ki smo jih ugotovili tudi pri drugih tovrstnih glagolih: *lepota, čistost, jasnost, daljnost* ipd. Osnovni pomenski element **presojiti** je *soj*, t.j. *rahla, medla svetloba*. **Presojiti** se povezuje s svetlobo, z nečem lepim. Tako razumevanje omogoča tudi slovarski zgled: *sonce je presojilo rdeča zagrinjala*.

Kot samo pesniški so v SSKJ prikazani naslednji pridevniki: **begoten, belogrud, brzokril, brzonog**. S stališča sodobnega jezika so to v celoti ali v svojih sestavinah pridevniki, ki se ne uporabljajo v stilno neoznačenem knjižnem jeziku. Starinski so: **begoten** (že po Pleteršniku Gregorčičev izraz), sestavini **-grud** in **brz-**. V zavesti vzbujajo podobne predstave kot pesniško označeni glagoli ali samostalniki: *neujemljiv, nedosegljiv, hiter, skrivnosten, lahkoten, usoden, lep, daljen, ljubek, nejasen, kratkotrajen* ipd. Te pomenske elemente okrepijo še zveze s samostalniki: *pogled, privid, trenutek, misel, življenje, leta, senca* (**begoten**); *dekle, labodi* (**belogrud**); *metulj, lastovice* (**brzokril**); *sel, srna* (**brzonog**). Vsi pridevniki so v prvem pomenu nepreneseni.

Po SSKJ izključno pesniške besede ali pesniške v prvem pomenu se uporabljajo v neprenesenem pomenu, če so:

1. pomensko manj razvidne, določne, ker so tujega izvora, tudi splošno slovanske: **eon, zefir, gavran, vesna** ipd.;
2. starinske v celoti ali delno: **begoten**;
3. tvorbeno posebne: **brzokril**;
4. paradigmatsko nenavadne: **osuti se ospem se**.

V drugo vrsto sodijo pesniško označene neprve pomenke dvo- ali večpomenskih besed. Lahko so podpomeni, neprvi ali redki pomeni v t. i. frazeološkem gnezdu ali posamezni zgledi stilno ali zvrstno označenih ali neoznačenih slovarskih iztočnic. Pesniške postanejo po preimenoivanju, posebitvi, poživaljenju ipd. Najpogostejši so naslednji tipi preimenovanja:

1. poimenovanje česa s čim za tisto tipičnim: *domače ognjišče (dom, družina); bojni krik (boj, vojna);*
2. poimenovanje česa z imenom sredstva, ki tisto omogoča: *žrtvovati srčno kri za domovino (življenje);*
3. poimenovanje celote po delu: *sinji lok (nebo, nebesni obok);*
4. poimenovanje česa po snovi, iz katere je: *iz stolpa je donel bron (zvon);*
5. poimenovanje česa po nečem temu podobnem: *sok srca (kri); solzni biseri (solze); zlati rogljič (mesec);*
6. poimenovanje vzroka s posledico: *negibna noč (tiha, mirna noč); s srčno krvjo je rosil zemljo (bil je smrtno ranjen); moj znoj je močil tvoje trte;*
7. poimenovanje človeka z imenom pojava glede na čustva, ki jih ta vzbuja: *ti si pomlad mojega življenja (sreča, veselje);*
8. poimenovanje prostora, kraja z njegovimi lastnostmi, značilnostmi: *brezglasje (večnost, onostranstvo);*
9. poimenovanje pojava z vmesno primerjavo: *grenka čaša (življenje je kot čaša, v katero...).*

Pri nekaterih pomenkah se v pesniški rabi samo nekoliko spremeni pomen. Pogosti so zlasti tile tipi:

1. pomenska razširitev, posplošitev: **gaj** (*gozd*); **eter** (*zrak, ozračje*);
2. pomenska razširitev zaradi prevlade enega ali nekaj pomenskih elementov: **vino** (*kar opija, omamlja*); **maj** (*čas mladosti, razvoja*); **sladek** (*dober, okusen*); **goreč** (*ki je po barvi podoben ognju*);
3. poimenovanje z zelo visoko, previsoko stopnjo lastnosti: **brezdanjost** (*brezkončnost, neizmernost*), **čudežen** (*nenavadno, izredno lep*);
4. pomenski obrat – beseda pomeni nasprotno od pričakovanega: **raziskriti se** (*prenehati se iskriti*); **beleti** (*belo se odražati*) [pričakovano: *začeti se močno iskriti; postajati bel*].

Zelo pogosto postanejo pomenke pesniške s posebljenjem, poživaljenjem:

1. nosilec stanja postane delujoča oseba, glagol stanja *biti se* nadomešči z glagolom, ki izraža dejavnost: *drevesa sanjajo v samoti; dež joka monotono pesem; že sveti beli dan (se je že zdnilo)* [pesniškost okrepijo še dodatni elementi: *v samoti, monotono*];
2. pojav se posebi in označi z značilnimi lastnostmi posledic, ki jih povzroča: *bela žena (smrt – bel je okostnjak)*;
3. pojav se poživali glede na podobnost predstav, ki jih vzbuja: *nenašitno žrelo grobov (smrt)*;
4. nosilec stanja se posebi in označi z značilnimi lastnostmi glede na vidni vtis, ki ga povzroča: *pomlad cveti*;

5. stvar se poosebi in pripišejo se ji človeška dejanja, ki vzbujajo podobne predstave kot poosebljena stvar: *smejati se (svetiti, sijati: sonce, zvezde, trate); njive in gaji so se nasmihali; v dežju so jokale veje;*
6. pojav se poosebi glede na podobnost s človekovim prebujanjem, prehanjem iz nedejavnega v delujoče, dejavno, z zavestjo kontrolirano stanje: *dan se je že prebudil (zdaniilo se je); dan, pomlad se že prebujaja; v dolini je zadihala pomlad;*
7. pojav se poživali glede na podobnost posledice dejanja: *noč je razpe-la svoja krila (znočilo se je);*
8. pojav se postvari glede na podobnost vtisa, ki ga povzroča: *razžarilo se je lepo jutro (nastalo je);*
9. del človeškega telesa se poosebi: *srce se mu je zasmejala; oči so ji sijale mile prošnje (proseče je gledala); ganiti srce.*

Pesniškost pa dobijo pomenke tudi s spremembo slovničnih značilnosti:

1. glagolu se spremeni prehodnost: *kaj si lažeš opojnost v dveh, saj si sam;*
2. nešteveni samostalnik postane števeni: *mrakovi so razpeti nad gozdovi in gorami; na rosah zelenih gora lepoto to si [Soča] pila.*

Naslednjo vrsto v SSKJ pesniško označenih besed sestavljajo samostalniške fraze s pridevniškim ali samostalniškim zelo ekspresivnim pojasnilom jedra. Fraza *primorska tišina* je sicer označena kot pesniška, vendar pridevnik ni ekspresivno obarvan, zato deluje kot nepesniška. Frazam s samostalniškim pojasnilom jedra daje ekspresivnost že sama samostalniškost pojasnila: *samota srca, hči planin* npr. bi bili manj ekspresivni, če bi imeli pridevniško pojasnilo: *srčna samota, planinska hči.*

1. Samostalniške fraze s pridevniškim pojasnilom jedra:

- a) ki označuje barvo, katere funkcija je zlasti intenziviranje pomena samostalnika: *srebrna mesečina; rumeno sonce; zeleno bukovje; bela cesta; črni vran; črna noč; črni grob; počiva v črni jami; rumena zarja; rumeno sonce; sinje daljave, višave;*
- b) ki izraža intenzivnost sicer neimenovane barve: *bleda luna; blede mesec;*
- c) katerega pomen intenzivira prislov iz iste besedne družine ali prislov, nenavaden po svoji tvorbi: *črno črn oblak; daljnodaljni sinji holmi;*
- č) ki izraža nasprotno od pričakovanega: *čudno dober, lep, tih;*
- d) ki poudarja osnovno značilnost samostalnika: *cvetni maj; cvetna pomlad; bujna pomlad; nemi molk;*

- e) ki poudarja osnovno značilnost samostalnika po vmesni stopnji preimenovanja: *cvetna mladost; cvetno lice*;
- f) ki poudarja lastnosti samostalnika po vmesni stopnji poživaljenja: *črnokrila noč*;
- g) ki izraža človekovo občutje po primerjavi z dogajanjem, stanjem v naravi: *jesenske misli; mračno čelo*;
- h) ki pripisuje človekov način vedenja naravnemu pojavu: *blodni mesec*;
- i) ki določa izvor tega, kar izraža samostalnik: *rosni hlad*;
- j) ki izraža lastnosti česa s sinesteziijo: *grenko življenje*
2. Samostalniške fraze s samostalniškim pojasnilom jedra:
- a) rodilniško pojasnilo določa posebjeno jedro glede na izvor, položaj: *hči gora, planin* (gorska reka), *višine car* (*sonce*);
- b) rodilniško pojasnilo določa vrsto jedra, poimenovanega s primerjavo: *čolnič življenja* (*življenje*);
- c) rodilniško pojasnilo izraža vzrok postvarjenega jedra: *brnenje poletja*;
- č) rodilniško pojasnilo izraža vrsto stanja: *samota srca*;
- d) rodilniško ali predložno rodilniško pojasnilo določa preimenovano jedro glede na preimenovani izvor: *sin modric* (*pesnik*); *rožice s Parnasa* (*pesmi*).

Glede na to, da je osnovna značilnost slovarjev prikazovanje pomena iztočnic in zvez, v katerih se te pojavljajo, ter njihovih slovničnih lastnosti, je pesniško izrazje tudi v SSKJ prikazano zlasti s teh stališč. Drugih za pesništvo sicer značilnih elementov, kot so npr.: ritem, rima, asonanca ipd., v slovarju zaradi prostorske omejenosti ponazarjalnega gradiva ni mogoče izkazati. Zanimivo pa je vprašanje, s katerimi sicer ne pesniško označenimi tipi besed se vežejo pesniške besede. Te besede so lahko uporabljene v osnovnem ali prenesenem pomenu in vzbujajo v zavesti podobne ali enake predstave kot pesniško označene besede: *lepota, sreča, minljivost, oddaljenost; neprijetnost, grozljivost* ipd.

Samostalniki, ki se uporabljajo s pesniškimi pomenkami, izražajo:

1. človekovo okolje: *sonce, luna, zvezde, mesec, oblak; zemlja; vrelec, gora, planina; trata, njiva, ribnik, mestece, pot* ipd.;
2. dele žive narave: *cvet, cvetje, veje; drevesa; breza, cipresa; labod, metulj, lastovica, srna; žrelo, krilo*;
3. naravne pojave: *dež, rosa*;
4. naravni prostor, ki obdaja človeka, zlasti s stališča dimenzij: *daljave, višave, višina*;
5. čas: *pomlad, poletje, zima, jesen; leto, maj, noč, dan, jutro*;
6. čas s stališča človekovega življenja: *mladost*;
7. osebe človeške družbe: *dekle, mati, hči; pesnik*;
8. dele človekovega telesa: *čelo, srce, oči, kri; naročje*;

9. predmete, ki jih človek uporablja: *prt, zagrinjalo, pajčolan*;
10. čustva: *sreča, ljubezen, žalost*;
11. kar je posledica čustev, njihov zunanji izraz: *solze*;
12. kar je značilno za človeka kot razumsko bitje: *misli*;
13. s čimer človek izraža čustva, misli: *pesem, uspavanka*;
14. lastnosti: *lepota; opojnost; samota*;
15. stanja: *molk, hlad, mrak* ipd.

Zanimiva je tudi primerjava slovarskega gradiva s *pesniško* označenimi besedami, besednimi zvezami ali pomeni v SSKJ. Ponazarjalno gradivo ima najpogosteje obliko iztržkov, se pravi po gradivu ali poznavanju slovaropisca oblikovanih iztržkov; pri čemer pa je svoboda oblikovanja pesniških zgledov veliko manjša kot pri kako drugače označenih iztočnicah, besednih zvezah ali pomenih.

Oblikovanje iztržkov je včasih povzročilo nekatere zanimive spremembe:

1. S pretvorbo je včasih postalo besedilo manj pesniško, bolj prozno. Kozakov stavek: *saj se je povsod smejalo pisano cvetje v sinjo, mlačno luč* je prirejen takole: *kamor si pogledal, se je smejalo pisano cvetje*; Medvedovo besedilo: *Ali tiha voda sniva o minolih kratkih dneh* pa je dobilo takole slovarsko obliko: *snival je o dnevih, ki so prehitro minili*; s čimer so ti zgledi izgubili del svoje ekspresivnosti. Včasih se pesniškost zglada zmanjša že zaradi spremembe časa. Tako je Tauferjevo besedilo: *le veter s svilen roko vznemirja tišino* manj pesniško v slovarski predelavi: *le veter je s svilen roko vznemirjal tišino*. Pretirano razumsko gledanje na ponazarjalno gradivo kaže tudi primer: *slutnja prihodnje sreče*, ki je nastal iz Medvedove ubeseditve: *slutnja zlate sreče*. K poprozenju prispeva tudi sprememba besednega reda: Župančičeva samostalniška fraza: *breza tankolasa* je v SSKJ z normalno stavo izgubila del pesniškosti: *tankolasa breza*.
2. V SSKJ je moral biti vsak pomen, ki ni bil čisto na koncu, ponazorjen z zgledom. Tako so zapisani tudi nekateri zgledi, ki jih sicer v izpisanem gradivu ni. Taki so zlasti primeri pri vidskih dvojicah glagolov, npr. **razpenjati** in **razpeti**. Prvi ima iz pesmi izpisan zgled: *noč razpenja svoja krila*, drugi pa: *noč je razpela svoja krila*, ki ga v gradivu ni.
3. Z označevalnikom *pesniško* so označene tudi besedne zveze, ki jih je enkrat samkrat zapisal en sam pesnik, npr.: *sreča kriva* (Prešeren) ali *odprta noč in dan so groba vrata* (Prešeren). Te primere bi bilo morda boljše navajati v obliki dobessednih navedkov.
4. Katera od pesniško označenih zvez ni iz pesmi ali iz pesniške proze in ne deluje kot pesniška, npr.: *primorska tišina, šir in dalj*, zato bi jo morali kako drugače označiti. Taki primeri so bolj izjeme kot pravilo, saj je bilo gradivo, kar zadeva pesniški jezik, dovolj izčrpno upoštevano glede na tip slovarja.

Pesniške besede, pomeni ali zveze pa so v SSKJ prikazani tudi v dobesednih navedkih (v SSKJ imenovanih citati), ki navadno nimajo označevalnika *pesniško*, pač pa jih določa avtorjevo ime. Tako so dobesedno navedeni iztržki iz pesmi: A. Aškerc, M. Bora, I. Cankarja, J. Glazerja, A. Gradnika, S. Gregorčiča, E. Kocbeka, S. Kosovela, F. Levstika, A. Medveda, J. Murna, F. Prešerna, O. Župančiča ter iz Sovretovih prevodov Homerja. Upoštevani so bili zlasti dobesedni navedki iz avtorjev, ki sodijo v slovensko klasiko ali s stališča sodobnosti starejših pesnikov, čeprav v slovarskem gradivu prevladujejo izpisi iz del pesnikov 20. stoletja. Za SSKJ je bilo namreč obdelanih 212 pesniških zbirk 110 pesnikov, ki so izšle v 20. stoletju. Upoštevana je bila tudi zamejska in izseljenska poezija in neavtorska dela, kot so npr. partizanske ljudske pesmi. Večji del izpisanih pesniških zbirk je izšel v sedemdesetih letih, in sicer 71, 33 v šestdesetih, 26 v petdesetih, 24 v štiridesetih ter 22 v dvajsetih letih. Iz osemdesetih let je bilo obdelanih 8 pesniških zbirk.

Dobesedni navedki imajo v SSKJ posebno vlogo. Po Uvodu (str. XVII) "se rabijo za ilustracijo posebne, zlasti narečne ali individualne rabe". Dobesedni navedki so za SSKJ netipični, sicer ima pojasnjevalno gradivo obliko iztržkov – po izpisih oblikovanih besednih zvez. V nekaterih primerih so označeni samo z avtorjevim imenom, večina pa ima še časovni, zvrstni ali stilni označevalnik. To označevanje kaže na ne dovolj jasno vlogo dobesednih navedkov v SSKJ. Označeni so npr. takole:

1. samo z navedkom avtorja: **bés:** *To mora neháti – ni bés (A. Aškerc); bivati:* *Ob predmetih bivam, kakor ob bregovih nočnih rek (E. Kocbek);*
2. knjižno: **rodina:** *Golobje nad hišo gorečo omamljeni krožijo, moje misli nad rodino pusto osamljeno tožijo (O. Župančič); bloditi:* *ali kje je človek, ki ni nikoli blodil, v samotah taval (I. Cankar);*
3. narečno: **ciproš:** *Ko ciproš zacveti, so naše frate rdeče (J. Glazer);*
4. zastarelo: **čij:** *Čija zemlja ta? Čiji smo mi? (A. Aškerc);*
5. a) starinsko: **čuti:** *Nebo mu prošnje te ne čuje (S. Gregorčič);*
b) starinsko in preneseno: **dver:** *Čemu nocoj si brez besed, čemu zapiraš srca dver? (A. Gradnik);*
6. ekspresivno: **preroditi se:** *Tak pevec se trudi, samotni živi, se v slavi, ko zgrudi ga smrt, prerodi (Prešeren);*
7. vzneseno: **daritev:** *Daritev bodi ti življenje celo (S. Gregorčič);*
8. pesniško: **davnost:** *Od luči spomina ozarjena davnost, kako si čarobna (A. Medved); dalj:* *Na poljani več dan ne blešči, v noč zavita prostrana dalj (J. Murn); rosa:* *na rosah zelenih gora lepoto to si [Soča] pila (S. Gregorčič); cesta:* *Morja široka cesta peljala me je v mesta (F. Prešeren); jezero:* *Kot ptičje krilo nad temnečim jezerom spomina visi pobočje bele gore sanj (G. Strniša).* Našteti in drugi primeri odražajo problematičnost ponazarjanja z dobesednimi navedki, saj so zvrstno in

stilno podobni primeri različno označeni. So **bivati**, **daritev**, **preroditi** ipd. res manj pesniške kot **davnost** in **rosa**? Pomenke, prikazane v dobesednih navedkih, so po svojih lastnostih enake tistim v slovarskih iztržkih, označenih s *pesniško*: so tujega izvora, starinske, zastarele, slovnično posebne ali pa se uporabljajo v neosnovnih pomenih.

Kot posebna zvrst pesniškega besedja so v SSKJ prikazani besedni pomeni in zveze, značilni za ljudsko ustvarjalnost. V takih besedilih se pojavljajo: *bel*, *mil*, *pravi*; *grad*, *polje*; *praviti*, *ležati*. Njihov izvor oziroma raba sta opisana s pojasnili: v *ljudski pesmi*, v *ljudskih pesmih* (gre za nedosledno rabo, in ne za različnost) ali s kombinacijo: v *ljudskih pesmih*, v *pravljicah*. Ljudskopesniške niso nikoli besede v celoti, pač pa le posamezne zveze ali kvečjemu eden od pomenov. Za to zvrst pesništva sta po SSKJ značilni dve pomenski kategoriji glagolov: glagoli rekanja in izražanja položaja. V ljudskih pesmih se glagoli pojavljajo v ponovitvah istega (*leži*, *leži ravno polje*; *stoji*, *stoji tam beli grad*) ali sopomenskih glagolov (*tako ji pravi*, *govori*); pridevniki pa v zvezah s samostalnikom: *mila luna*, *mile zvezdice*. Kot posebnost je treba omeniti še enkratno poved: *ljubi enega samega iz srca (ta) pravega*, ki je bila najbrž izbrana zato, da se prikažejo še druge značilnosti ljudskega jezika, npr.: raba členka ipd.

Pregled pesniško označenih besed, besednih zvez in pomenov kaže na to, da je bilo tovrstno besedje v SSKJ dovolj izčrpno upoštevano in prikazano.

OPOMBE

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika, I–V (Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU & DZS, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991).

² Uvod v Slovar slovenskega knjižnega jezika, str. XXI.

³ Literatura (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977).

⁴ Uvod v Slovar slovenskega knjižnega jezika, str. XXI.

⁵ Jakob Müller: Slovar slovenskega knjižnega jezika in kritika z bibliografijo 1960–1992 (pripravljeno za tisk).

⁶ Seznam kvalifikatorjev iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika I–III (Ljubljana: Interna izdaja Inštituta za slovenski jezik, 1980) in Seznam kvalifikatorjev iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika IV–V, ki ga je za interno uporabo računalniško izdelala Ana Anžel.

Seznam kvalifikatorskih pojasnil iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika I–III (Ljubljana: Interna izdaja Inštituta za slovenski jezik, 1980) in

Seznam kvalifikatorskih pojasnil iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika IV–V, ki ga je za interno uporabo računalniško izdelala Ana Anžel.

- ⁷ Silva Trdina: Besedna umetnost (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958), str. 27.
- ⁸ Jože Toporišič: Slovenski knjižni jezik 2 (Maribor: založba Obzorja, 1966), str. 83–86.
- ⁹ Jozef Mistrík: Štylistika (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985), str. 513.
- ¹⁰ Prav tam.
- ¹¹ Prav tam.

Summary

POETICAL WORDS IN THE DICTIONARY OF SLOVENE STANDARD LANGUAGE

A great number of extracts were taken from the poetical collections, published in the 20th century as well as from the works of senior poets, for the purposes of the Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Poetical materials were given fairly satisfactory consideration in the SSKJ. According to the characteristics of the dictionary the poetical vocabulary was presented particularly from the semantic point of view, considering also grammatical characteristics and the word relations in which it appears.

Other characteristics, e. g. rhyme, rhythm, assonance cannot be presented for lack of illustrating materials and because of the specific way of presenting the poetical vocabulary in the dictionary.

Poetical words, significations and relations are marked by the word *poetical*, the name of author added when quoted, or by explanation *in folk song/in folk songs*. In the early editions of the SSKJ, markings of style, frequency or meaning were often added to that of poetical.

According to the fundamental starting-points, written down in the Introduction to the SSKJ, such combinations are less acceptable. Words which are, according to SSKJ, limited in their use to poetical texts only may be used in unmetaphorical therefore in the basic meaning if they are of foreign origin and thus less defined as far as the meaning is concerned, or they are archaic, old fashioned, unusual in the sense of both – productivity and paradigm.

Accomplishment of the expected meaning is influenced by a phonetical composition and context.

Nouns which are poetical in one of nonprimary meanings or in certain relations are usually used metaphorically after having undergone the process of metonymy, personification, extension or contraction of the meaning or the change of the grammatical characteristics.

A special category of poetical unit is formed by noun phrases containing strongly expressive adjective or noun modifiers. Adjectives which modify the headword of the phrase determine the colour, its intensity and denote very high or overhigh degree of quality. They may be strengthened by an adverb.

Words which are used in samples containing poetically marked expressions also arouse strong feelings and similar images as the poetically marked ekspressions.

In the process of arranging the extracted materials to be used as the dictionary samples the poetically marked expressions might have been transformed into prose. Those word relations which are not extracted from the poetical texts are only exceptionally considered poetically marked.

Poetical relations or words which are typical of a certain poet and well-known as such should be presented in the form of quotations.

Certain adjectives in the noun phrases and repetitions of verbs are typical of extracts from the folk art.